

Et jeg blir til i fellesskap

//

//]]]]> //]]>

ESSAY: Rousseaus eufori over det nyfødte barnets uskyld er vel kjent. Det er fordi tilstanden er så sjelden.

Av Ellen Krefting. Først publisert i Morgenbladet 22. juni 2012.

Komponist, drømmer, opplysningsfilosof. Demokrat, totalitær, patriarkalsk. Paranoid ekshibisjonist, narsissist, førromantiker: mange merkelapper er hengt på Jean-Jacques Rousseau siden han ble født i Genève i 1712. Det var også en sammensatt, rik og problematisk arv han etterlot seg da han døde utenfor Paris i 1778. Og den var virksom. De franske revolusjonære, Kants moralfilosofi, Goethes unge Werther og grunnlovsskriverne på Eidsvoll var alle inspirert av Rousseau, som også preget en moderne kjønnsdualistisk ideologi og den grenseløse oppriktigheten som ideal. Det selvbiografiske prosjektet var 1700-tallets sjokkerende realityshow.

Få skikkelser i filosofi- og litteraturhistorien har blitt elsket og hatet så inderlig av så mange – og så nesten glemt? 300-årsjubileet gir anledning til å minne om hvor dypt denne opplysningsrebellens har preget moderne tenkemåter, kultur og politikk? ved å rette blikket mot seg selv, framheve sosiale relasjoner som problem og skissere muligheten for et ideelt politisk fellesskap av frie og like borgere.

Vinteren 1770-71 foretok Rousseau sin siste og kanskje mest skandaløse intervensjon i den opplysningskulturen han var en del av. Det var da over 30 år siden han hadde forlatt beskjedne kår i Genève og startet på reisen som brakte ham til Paris. I opplysningens hovedstad hadde han for lengst inntatt posisjonen som berømt og omstridt komponist, forfatter og filosof. Han hadde rokket ved tilliten til fornuften, vitenskapen og framskrittet, dyrket ensomheten og outsiderrollen. Etter opprivende brudd med betydelige skikkelser som Diderot og Hume, viet han nå det meste av tiden til lange turer og botaniske studier. Men skandalenes tid var ikke over. I desember 1770 startet han høytlesninger fra sine selvbiografiske nedtegnelser ved noen utvalgte salonger i Paris. Med «rungende, regelmessig stemme, som ikke syntes å lide av den minste ustøhet» fortalte Rousseau om sine dypeste følelser og mest pinlige sykdommer, han la ut om kinkige kjærlighetshistorier og kastet beskyldninger og fornærmelser mot tidligere venner og venninner. Tilhørere forteller at opplesningene kunne vare i atten timer i strekk, bare avbrutt av korte måltider. Snart ble politisjefen i Paris bedt om å få stoppet galskapen. Det lyktes.

Først i 1781, tre år etter Rousseaus død, ble første del av *Bekjennelser* publisert, denne gangen møtt med begeistring og dyp beundring. I 1788, noen måneder før utbruddet av den franske revolusjon, kom andre del. Rousseau ble symbolet på kampen mot privilegiesamfunnet, på personlig integritet og moralsk autoritet. *Bekjennelser* ble den mest leste av alle hans populære bøker gjennom revolusjonsårene. Rousseau-kulten nådde et høydepunkt i kjølvannet av terroren, da levningene hans ble ført i høytidelig prosesjon fra Ermenonville nord for Paris til Panthéon, revolusjonsheltenes mausoleum.

Like viktig som den politiske inspirasjon var den kulturelle betydningen Rousseaus selvbiografiske tekster fikk på sikt (i tillegg til *Bekjennelser* omfatter de *Den ensomme vandrers drømmerier* og *Rousseau, dommer over Jean-Jacques*, alle publisert posthumt). De satte nye standarder for den sekulære selvbiografien som sjanger, for hensynsløs oppriktighet som ideal og ikke minst reiste de spørsmål om den framvoksende offentlighetens grenser. Diskusjonene om hva en skal kunne si om seg selv, og om andre, offentlig? i sannhetens eller fiksjonens navn – er vi ennå ikke ferdige med. Sensasjonshunger og voyeurisme var nok ikke noe nytt i 1770 heller. Men den moderne autentisitetsetikken (Charles Taylor), og det beslektede intimitetstyranniet (Richard Sennett), kan lett føres tilbake til Rousseau.

Rousseaus motiver for selvutlegningen var delvis opplysningsfilosofiske: han ville lede leserne «enda et skritt framover i kunnskapen om mennesket», og hans opplevde livshistorie skulle tjene som «et sammenligningsstykke for studiet av det menneskelige hjertet». Som supplement til periodens abstrakte analyser av menneskenaturen framhevet Rousseau introspeksjon, boring i

egen livshistorie og følelsesliv som en like viktig vei til sannheten om mennesket og dets natur. Boret man dypt nok i det private, ville man støte på det mest allmenne, menneskets dypeste essens. Det gjaldt bare å finne et språk som i så stor grad som mulig kunne bære fram hjertets dype sannheter. Rousseau kjempet med dette meddelelsesproblemet i alle sine selvbiografiske tekster. Fullstendig gjennomsiktighet var og ble en drøm.

Men i tillegg tjente *Bekjennelser* et apologetisk formål. Rousseau måtte male et sannferdig portrett av seg selv, «det eneste som eksisterer og som antagelig noen gang vil eksistere», som svar på alt det opplysningsfilosofene hadde anklaget ham for, ikke minst av personlige forhold: at han levde ugift med en tjenestejente, sendte de illegitime barna på barnehjem, kledde seg i armensk folkedrakt og valgte eremittilværelsen. Dette siste, å velge «ensomheten» framfor et sosialt liv, var et særlig kritisk punkt for opplysningsfilosofene. «Bare de onde er alene», skrev for eksempel Diderot, og Rousseau følte seg truffet.

Derfor var det så viktig for ham å forsvare livsvalgene sine offentlig. Tenkning kan ikke skilles fra personlighet og livshistorie, mente Rousseau. Å forstå tenkningen, krevde at man forsto hans sanne jeg. Derfor måtte han dele absolutt alt, gi leserne fullstendig innsyn. Jo større tabuer selvbiografien berørte, jo sterkere ville oppriktighetens overbevisningskraft være: «Få mennesker har begått verre ting enn jeg, og aldri har noe menneske sagt om seg det jeg vil si om meg selv... Man kan være sikker på at den som våger slike innrømmelser, vil innrømme alt. Dette er det strenge bevis på min oppriktighet.»

Et jeg blir til i interaksjon med andre, det kan aldri isoleres. Menneskenaturen kan aldri forstås uavhengig av de sosiale relasjonene og den historiske tilstanden som det inngår i. Dette var Rousseaus kanskje mest radikale tanke, kjernen i hans psykologiske innsikt og grunnlaget for den moderne samfunnskritikken han etablerte.

De maleriske skildringer av det fullstendig uavhengige og selvtilstrækkelige ensomme mennesket i naturtilstanden og Rousseaus eufori over det nyfødte barnets uskyld er vel kjent. Men euforien skyldes disse tilstandenes marginalitet. Det som virkelig betyr noe er ikke hva mennesket fødes som. Det avgjørende er hva mennesket blir til – gjennom sin omgang med andre, innenfor stadig mer komplekse sosiale strukturer. Rousseau begynte å tenke samfunnsmessig og historisk om det som ofte ble tenkt som natur. Han viste hvor avgjørende den historiske utviklingen og de sosiale omgivelsene er, både for hvem vi er og for hva vi tenker, føler og gjør. Og i motsetning til så mange andre opplysningsfilosofene, som betraktet sosiale relasjoner som et ubetinget gode og en siviliserende kraft, så framhevet Rousseau forholdet til de andre som det grunnleggende problemet. Roten til alt ondt ligger her.

Om opprinnelsen til ulikheten (1754) beskriver hvordan omgangen med andre forvandler naturlig selvkjærlighet og overlevelsestrang til egoistisk egenkjærlighet. Sosiale relasjoner skaper kunstige og umettelige behov, ikke minst for anerkjennelse, men også for personlige fordeler og makt. Derfor er «samfunnstilstanden» opphav til både ufrihet og ulikhet, ifølge Rousseau. Det betyr ikke

at han så menneskene som like fra naturens side. Tvert imot. De naturlige individuelle forskjellene er store. Men så lenge man lever fullstendig fritt, uavhengig av andre, har ulikheter liten betydning. Det er først innenfor sosiale relasjoner og strukturer at forskjellene utnyttes og ulikhetene institusjonaliseres. Avhengighet og ulikhet hører sammen, men det lenker den rike like mye som den fattige og svake, herren like mye som trelen: "Den som tror seg herre over andre, er ikke mindre slavebundet enn dem", skriver Rousseau. Han så ingenting i det framvoksende borgerlige og kommersielle samfunnet som kunne gjøre menneskene friere (eller lykkeligere). Rolledifferensiering, arbeidsdeling og handelskultur bare befester avhengigheten.

Rousseau innså klarere enn noen at det ikke fantes noen vei tilbake til naturtilstandens uavhengighet. Men blikket kunne rettes framover, og slik ble han politisk teoretiker. Er det mulig å tenke seg prinsipper som sørger for at individets opprinnelige og naturlige frihet kan bevares, eller snarere omdannes, innenfor samfunnets rammer?

De ulike delene av Rousseaus forfatterskap kan leses som hans utforskning av ulike løsninger på dette problemet. De selvbiografiske tekstene viser Rousseaus egen, personlige kamp for uavhengighet, som endte i ensomhet. I *Emile* (1762) lanseres den naturlige oppdragelsen opp som mulig løsning på samfunnstilstandens problem. Ved å følge oppdragelsesprinsipper som tok hensyn til de naturlige utviklingsstadiene kunne omgivelsenes og de sosiale relasjonenes ødeleggende virkninger på individet nøytraliseres. I den enormt populære brevromanen *Julie, eller den nye Héloïse* (1761) løftes familien eller den lille, gjennomsiktige gruppen fram som en sosial enhet der det kunne være mulig å forene frihet og samfunn. Men den ultimate løsningen kunne verken være individuell, som i *Emile*, eller familiebasert, som i *Julie*. Den måtte være politisk: en bestemt type stat, basert på en særlig form for fellesskap der alle underkaster seg de lovene som fellesskapet hadde gitt seg selv.

Slik Rousseau så den historiske utviklingen så langt, hadde lovverk, samfunnsinstitusjoner og politiske systemer primært tjent ett formål: å beskytte og styrke de mektiges individuelle interesser. Er det da overhodet mulig å tenke seg lover og politiske institusjoner som garantert tjener det allment beste – det beste for alle? Hva slags samfunn kan være rettferdig og godt for alle medlemmene? Hva slags fellesskap er like my verd som individets naturlige uavhengighet? I *Om samfunnspakten* (1762) skisseres Rousseaus drømmefellesskap, som verken er basert på naturlig eller sosial ulikhet, men på moralsk likhet.

Dette er en likhet som består i alle medlemmenes rett til å bestemme over seg selv. Det er altså en likhet som samtidig garanterer frihet: frihet til å slippe å være underkastet andre, en frihet til kun å følge de lovene en har gitt seg selv. Denne formen for frihet er ikke lik den naturlige uavhengigheten i naturtilstanden, den handler ikke om muligheten til å kunne ta for seg av alle mulige fristelser. Den er ikke naturlig i det hele tatt, men til gjengjeld er en slik frihet «den eneste som virkelig gjør mennesket til herre over seg selv, for den som bare følger sine drifter, er slave, mens den som lyder en lov han har gitt seg selv, er fri».

Det sier seg selv at en lov ikke kan være individuell, den må være allmenn: ikke bare må den ha tilslutning fra alle, men den må også gjelde alle innenfor fellesskapet. «Samfunnspakten» til Rousseau handler om den grunnleggende villigheten til fellesskap som må ligge til grunn for ethvert rettferdig samfunn og politisk system basert på allmenne lover som alle kan enes om. En rettsstat av frie og like borgere er avhengig individenes vilje til å inngå i «folk». Den hviler på at alle bytter inn den umiddelbare naturen i seg mot den ansvarlige borgeren, slik at hvert "jeg" tenker på vegne av fellesskapet, som et «vi». Det var disse momenter som gjorde at ikke bare begrepene om menneskerettigheter og folkesuverenitet, men også vekten på nasjonalt følelsesfellesskap, på konsensus og til og med på terror som virkemiddel i den kollektive frihetens tjeneste, kunne finne støtte i Rousseaus politiske tenkning.

Det aller største paradokset i denne tenkningen handlet imidlertid ikke om individuell versus kollektiv frihet. Det handlet om kjønn. For opplysningstidens kanskje skarpeste kritiker av privilegieordning, undertrykkende maktrelasjoner og vilkårlig forskjellsbehandling i samfunnet og i politikken var det nemlig én forskjell som ikke var vilkårlig, som måtte beskyttes og institusjonaliseres for enhver pris; kjønnsforskjellen. Rousseau betraktet de to kjønnene som både fysisk, intellektuelt og moralsk vesensforskjellige. Menn og kvinner var likeverdige som mennesker, men måtte aldri bli likestilte som borgere.

LES OGSÅ: [Hva er opplysning?](#) • [Rousseaus *Emile*](#) • [Rousseaus metodiske motstand](#)